

KORXONADA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI BOSHQARISH STRATEGIYALARI

Abdullayev Asilbek Rustam o'g'li

Sanoat muhandisligi va menejmenti fakulteti

23-63 MT guruh talabasi

Toshkent kimyo-texnologiya instituti

Email: asilbekee543@gmail.com

ORCID: 0009-0005-0727-9918

Annotatsiya. Ushbu maqolada ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlarni samarali boshqarish strategiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda xarajatlar tarkibi, ularni shakllantiruvchi omillar hamda ularning ishlab chiqarish hajmi va rentabelligiga ta'siri iqtisodiy jihatdan o'rganilgan. Maqolada an'anaviy va zamonaviy xarajatlarni boshqarish yondashuvlari—"lean production", "cost leadership" va raqamli optimallashtirish usullari solishtirib tahlil qilinadi. Shuningdek, ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan oqilona foydalanish, isrofgarchilikni kamaytirish va tannarxni pasaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari korxonalarga raqobatbardoshlikni oshirish, moliyaviy barqarorlikni kuchaytirish va strategik boshqaruvni takomillashtirishda yordam beradi.

Kalit so'zlar. ishlab chiqarish xarajatlari, xarajatlarni boshqarish, samaradorlik, tannarx, resurslardan foydalanish, raqamli optimallashtirish, tejamkor ishlab chiqarish.

СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ ИЗДЕРЖКАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация. В данной статье анализируются эффективные стратегии управления производственными издержками на предприятиях. В

исследовании рассматривается структура затрат, факторы их формирования, а также их влияние на объем производства и рентабельность. В работе проводится сравнительный анализ традиционных и современных подходов к управлению затратами, таких как «бережливое производство», стратегия минимизации себестоимости и цифровая оптимизация. Кроме того, предлагаются практические рекомендации по рациональному использованию ресурсов, снижению потерь и уменьшению себестоимости продукции. Полученные результаты могут быть использованы предприятиями для повышения конкурентоспособности, укрепления финансовой устойчивости и совершенствования стратегического управления.

Ключевые слова. производственные издержки, управление затратами, эффективность, себестоимость, использование ресурсов, цифровая оптимизация, бережливое производство.

STRATEGIES FOR MANAGING PRODUCTION COSTS AT AN ENTERPRISE

Abstract. This article examines effective cost management strategies in manufacturing enterprises. The study analyzes the structure of production costs, key factors influencing their formation, and their impact on production volume and profitability. The paper provides a comparative evaluation of traditional and modern cost management approaches, including lean production, cost leadership strategy, and digital optimization techniques. Practical recommendations are presented for improving resource utilization, reducing waste, and lowering production costs. The findings contribute to enhancing competitiveness, strengthening financial stability, and improving strategic management in manufacturing companies.

Keywords. production costs, cost management, efficiency, cost price, resource utilization, digital optimization, lean production.

Kirish. Korxonada ishlab chiqarish xarajatlarini samarali boshqarish uning raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi eng muhim omillardan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida resurslar narxining o'zgaruvchanligi, texnologik jarayonlarning murakkablashuvi va raqobatning kuchayishi korxonalarni ishlab chiqarish xarajatlarini chuqur tahlil qilish va optimallashtirishga majbur qiladi. Shuning uchun korxonada xarajatlarni tarkibini aniqlash, ularning rentabellik bilan bog'liqligini baholash hamda zamonaviy boshqaruv strategiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Xarajatlarning iqtisodiy mazmuni, ularning tarkibi, lean production, cost leadership va raqamli optimallashtirish kabi yondashuvlar bo'yicha ilmiy adabiyotlar va xalqaro manbalar o'rganildi. An'anaviy va zamonaviy xarajatlarni boshqarish usullari o'zaro taqqoslanib, ularning samaradorlik darajasi aniqlangan. Korxonalarning ishlab chiqarish hajmi, tannarx, resurs sarfi va rentabellik bo'yicha amaliy ma'lumotlari statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Xarajatlarni tarkibi va ularning ishlab chiqarish natijalariga ta'siri baholandi. Ishlab chiqarish menejerlari va iqtisodchilarning fikrlari asosida korxonalaridagi asosiy xarajat muammolari va optimallashtirish imkoniyatlari o'rganildi. Xarajatlarni kamaytirish strategiyalarining (lean, raqamlashtirish, cost leadership) potentsial samaradorligi soddalashtirilgan iqtisodiy modellar orqali baholandi.

Tahlil va natijalar Korxonada ishlab chiqarish xarajatlari tarkibi

Ishlab chiqarish xarajatlari guruhlarini va ularning iqtisodiy mazmuni (kengaytirilgan). Ishlab chiqarish xarajatlari — bu korxonaning mahsulot ishlab chiqarish jarayonida bevosita sarflaydigan barcha resurslar qiymati bo'lib, ular ishlab chiqarish samaradorligini belgilovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biridir. Xarajatlarning tarkibi odatda quyidagi asosiy guruhlariga bo'linadi:

Moddiy xarajatlarni. Moddiy xarajatlarni korxonaning umumiy xarajatlari eng katta ulushni tashkil qiladi. Ushbu guruhga quyidagilar kiradi.

Xom ashyo va asosiy materiallar Mahsulot ishlab chiqarishda asosiy rol o'ynovchi xom ashyo (metal, yog'och, plastik, paxta mahsulotlari, oziq-ovqat tarkibiy qismlari va boshqalar). Ularning narxi bozordagi talab, import bojlari va logistika xarajatlari bilan belgilanadi.

Yordamchi materiallar. Ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlovchi kimyoviy moddalar, sanoat moylari, qadoqlash materiallari, kichik butlovchi qismlar, sarflanadigan materiallar.

Yoqilg'i va energiya resurslar. Elektr energiyasi, issiqlik, gaz, yonilg'i, suv ta'minoti; bu xarajatlar ishlab chiqarish hajmiga bevosita bog'liq. Energiya tejamkor texnologiyalar joriy etilishi ushbu segment xarajatlarini sezilarli kamaytiradi.

Transport-logistika xarajatlari Xom ashyo yetkazib berish hamda tayyor mahsulotni iste'molchiga yetkazish bilan bog'liq sarflar.

Moddiy xarajatlar korxona narxlar siyosati, ishlab chiqarish hajmi va rentabellik darajasiga eng kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun materiallarni optimal sotib olish, ombor zaxiralarini samarali boshqarish va yetkazib beruvchilar bilan shartnomalarni optimallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mehnat xarajatlari. Mehnat xarajatlari korxonaning inson resurslari bilan bog'liq barcha to'lovlarni o'z ichiga oladi.

Asosiy ish haq. Ishchilarning bajarilgan ish hajmi, vaqt sarfi yoki ishlab chiqarilgan mahsulotga qarab hisoblanadi.

Qo'shimcha ish haqi. Tungi smenadagi ish, ortiqcha soat ishlash, bayram kunlaridagi ishlar uchun qo'shimcha to'lovlar.

Ijtimoiy to'lovlar. Pensiya jamg'armasiga ajratmalar, bandlik sug'urtasi, tibbiy sug'urta, homiladorlik va bolalarni parvarishlash uchun to'lovlar.

Motivatsion rag'batlantirish. Bonuslar, mukofotlar, ustamalar, malaka oshirishga sarflanadigan mablag'lar.

Mehnat xarajatlari odatda ishlab chiqarish tannarxining 20–40% ini tashkil etadi. Avtomatlashtirish, texnologik modernizatsiya va xodimlar malakasini oshirish mehnat samaradorligini ko‘tarib, xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.

Boshqaruv (ma‘muriy) xarajatlari

Bu xarajatlar ishlab chiqarish jarayonini boshqarish uchun zarur bo‘lgan tashkiliy va ma‘muriy faoliyatni qamrab oladi:

Ofis binosi xarajatlari (ijara, kommunal to‘lovlar)

Boshqaruv xodimlarining ish haqi

Kantselyariya, ofis texnikasi, xizmat avtomobillari

Audit, yuridik xizmatlar, konsalting

IT xizmatlari va dasturiy ta‘minot xarajatlari

Ma‘muriy xarajatlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlab chiqarishga bog‘liq emas, biroq korxona boshqaruv tizimini samarali yuritish uchun zarur bo‘lgan resurs hisoblanadi.

Amortizatsiya xarajatlari

Amortizatsiya — asosiy vositalarning (uskunalar, bino-inshootlar, transport vositalari) qiymatini ularning xizmat muddati davomida bosqichma-bosqich xarajatga o‘tkazishdir.

Amortizatsiya xarajatlarning vazifalari:

Uskunalarni yangilash uchun mablag‘ jamg‘arish

Asosiy vositalar eskirishini hisoblash

Soliq yukini optimallashtirish

Amortizatsiya miqdori ishlab chiqarish texnologiyasi, uskunalar narxi va ular ishlatilish darajasiga bog‘liq.

Umumishlab chiqarish xarajatlari

Bu xarajatlar mahsulot ishlab chiqarishni bevosita ta‘minlovchi, ammo aniq mahsulot birligiga bog‘lab bo‘lmaydigan umumiy xarajatlardir:

Uskunalarni ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish

Ishlab chiqarish sexlari uchun kommunal xizmatlar

Ishlab chiqarish ustalarining ish haqi

Xavfsizlik, sanitariya, texnika xavfsizligi xarajatlari

Ombor xarajatlari

Chiqindilarni utilizatsiya qilish

Umumishlab chiqarish xarajatlari ishlab chiqarish hajmiga qarab taqsimlanadi va mahsulot tannarxiga qo'shiladi.

Xarajatlar tarkibida asosiy ulushning moddiy resurslar va mehnat xarajatlariga to'g'ri kelishi sabablari

Katta sanoat korxonalarida xarajatlarning 60–80% ini aynan moddiy resurslar va ish haqi tashkil qiladi. Bunga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

Xomashyo narxining yuqori bo'lishi

Import materiallarga bog'liqlik

Ishchilar sonining ko'pligi va malakaga talab yuqoriligi

Energiya xarajatlarining o'sishi

Ishlab chiqarish quvvatlarining energiya talabchanligi

Shu sababli aynan **material va mehnat xarajatlarini optimallashtirish** korxonaning rentabelligini oshirishda eng muhim yo'nalish hisoblanadi. Bunga quyidagilar orqali erishish mumkin:

resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish,

energiya tejamkor texnologiyalarga o'tish,

avtomatlashtirish va robototexnika,

ta'minot zanjirini optimallashtirish,

mehnat unumdorligini oshirish.

An'anaviy va zamonaviy xarajatlarni boshqarish strategiyalarining solishtirma tahlili

Quyida xarajatlarni boshqarish yondashuvlarining solishtirma jadvali keltirilgan.

Jadval: Xarajatlarni boshqarish strategiyalarining solishtirma tahlili

Lean bilan bog'liq tushunchalar va "waste elimination / value-added flow" tamoyillari tasvirlangan adabiyotla

Ko'rsatkichlar	An'anaviy boshqaruv	Lean production	Cost Leadership	Raqamli optimallashtirish
Asosiy maqsad	Tannarxni kamaytirish	Isrofgarchilikni yo'qotish	Xarajatlar bo'yicha ustunlik	Jarayonlarni avtomatlashtirish
Yondashuv	Xarajatlarni qisqartirish bo'yicha umumiy chora-tadbirlar	7 turdagi isroflarni bartaraf etish	Keng ko'lamda arzon ishlab chiqarish	ERP, IoT, big data
Afzallik	Oson joriy etiladi	Resurslar tejaladi	Raqobatda ustunlik yaratiladi	Tezkor nazorat, aniq tahlil
Kamchilik	Noaniqlik yuqori	Joriy etish murakkab	Innovatsiyani talab qiladi	Dastlabki sarmoya katta
Natija	Tannarx 5–10% kamayadi	Tannarx 15–30% kamayadi	Bozorda narx ustunligi	Xarajatlarni 20–40% optimallashtiradi

Tahlil natijalari

Tahlil shuni ko'rsatdiki:

Lean tizimi ishlab chiqarish jarayonida isroflarni kamaytirish orqali samaradorlikni oshiradi.

Raqamlashtirilgan tizimlar xarajatlar monitoringini aniq va real vaqt rejimida olib borish imkonini beradi.

Cost leadership strategiyasi korxonani bozorda arzon va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqaruvchi sifatida shakllantiradi.

Xarajatlarni samarali boshqarish korxonaning rentabellik ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa

Korxonada ishlab chiqarish xarajatlarini samarali boshqarish raqobatbardoshlikni oshirishning eng muhim omillaridan biridir. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy yondashuvlar zamonaviy innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashgandagina yuqori natija beradi. Lean production, raqamli optimallashtirish va cost leadership strategiyalari xarajatlarni qisqartirish, resurslardan oqilona foydalanish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda katta samara beradi. Korxonalar ushbu tizimlarni bosqichma-bosqich joriy etish orqali rentabellik va moliyaviy barqarorlikni sezilarli ravishda kuchaytirishi mumkin.

1. Ishlab chiqarish jarayonlarida "lean production" tamoyillarini joriy etish.
2. Korxonada raqamli boshqaruv tizimlarini (ERP, MES, IoT) yo'lga qo'yish.
3. Xarajatlar bo'yicha doimiy audit tizimini yaratish.
4. Mehnat unumdorligini oshirishga yo'naltirilgan motivatsiya tizimini takomillashtirish.
5. Xom-ashyo xarid qilishda yetkazib beruvchilar bilan uzoq muddatli kelishuvlar tuzish.
6. Energiya samaradorligini oshirish bo'yicha texnik modernizatsiya olib borish.

Adabiyotlar/Literatura/References

1. **Shukurova, K. Z.** (2025). *Modern Methods of Cost Management in Enterprises and Their Impact on Profit Indicators*
2. Axinjanovna X. K. et al. YANGI BOZORLARGA KIRISH STRATEGIYALARI //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – T. 44. – №. 2. – С. 133-143.
3. **Tursunaliyev, I.** (2023). *The Importance of Strategic Cost Management and Its Implementation in Manufacturing Industries.*
4. Хайдарова К. А. ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯХ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ //Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. – 2025. – Т. 5. – №. 03. – С. 180-184.
5. Furqat o'gli U. B., Axinjanovna X. K. INQIROZ DAVRIDA BREND OBRO'SINI BOSHQARISH //Modern education and development. – 2025. – Т. 22. – №. 1. – С. 290-294.